

Mikołaj Lisiecki *

ZMIANY W STRUKTURZE ZATRUDNIENIA W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM (LATA 1990–1992)

I. WPROWADZENIE

Gospodarka rynkowa zgodnie ze swoją logiką intensyfikuje procesy twórcze, a także destrukcji i przekształceń w działalności gospodarczej. Poszczególne branże i dziedziny rozwijają się lub upadają, zmieniają się systemy organizacyjne, zakłady wprowadzają nowe techniki mające bezpośredni wpływ na zapotrzebowanie kadrowe; modyfikowane są kryteria lokalizacyjne przedsiębiorstw, co powoduje konieczność przesunięć na rynku pracy. Konsekwencją tego są ustawiczne zmiany w strukturze zatrudnienia zarówno ilościowe, jak i jakościowe.

Dokonujące się w Polsce reformy ustrojowe wywierają silny wpływ na przekształcenia w zatrudnieniu zarówno w charakterze bieżącym, jak i długofalowym. Zmiany długookresowe w dziedzinie zatrudnienia nie są wyłącznie skutkiem wprowadzanych zmian systemowych; następowały i bez nich. Jednakże reformy ustrojowe znakomicie przyspieszają skalę i tempo przekształceń, a przez to wywołują skutki – zarówno ekonomiczne, jak i społeczne – wykraczające poza politykę zatrudnienia¹.

Na procesy zatrudnieniowe w ostatnich latach miały wpływ trzy zasadnicze kierunki reform ekonomicznych. Były to – po pierwsze – reformy tworzące podstawy mechanizmu rynkowego, zastępujące dotychczasową regulację centralną. Po drugie – reformy obejmowały kształcenie zasad polityki ekonomicznej, które m. in. polegały na ustaleniu zasad funkcjonowania rynku pracy i korygowaniu skutków działania mechanizmu rynkowego poza przedsiębiorstwami. Dotyczy to zwłaszcza wycofywania się państwa z normowania zatrudnienia, płac i wprowadzania prawnych podstaw negocjacji

* Dr, adiunkt w Katedrze Polityki Ekonomicznej UŁ.

¹ Por. W. Muszański, *Kierunki zmian w strukturze zatrudnienia*, [w:] *Polityka społeczna. Doświadczenia i perspektywy*, Warszawa 1991, s. 108.

placowych, rozwiązywania sporów zbiorowych, kształtowania płac minimalnych, dostosowania opodatkowania dochodów do wymagań gospodarki rynkowej, budowania systemu instytucji rynku pracy, pośrednictwa pracy, informacji o rynku pracy, socjalnej osłony bezrobotnych itd. Wreszcie trzecim kierunkiem reform była prywatyzacja, która miała wywrzeć dodatni wpływ na alokację zasobów i oszczędne gospodarowanie nimi, a zatem i na oszczędne gospodarowanie pracą.

Tworzenie podstaw polityki państwa w obrębie rynku pracy doprowadziło do stopniowego wycofywania się organów administracji państwowej z roli pracodawcy odpowiedzialnego za zatrudnienie i płace w każdym z przedsiębiorstw. Jednocześnie liberalizacja gospodarki ujawniła ogrom nieefektywnie ulokowanych zasobów, w tym zasobów pracy. Nastąpił wyraźny spadek efektywności przedsiębiorstw, a także zmniejszenie popytu na siłę roboczą, wyrażone przez zwalnianie pracowników. W ich następstwie pojawiło się bezrobocie².

Skutki zatrudnieniowe reformowania ustroju ekonomicznego są silnie zróżnicowane przestrzennie. Odmienne oblicze bezrobocia w poszczególnych regionach i środowiskach społecznych wymusza analizę przyczyn zjawisk, ich charakteru oraz tendencji zmian. Tym celom służy niniejsze opracowanie.

Analizę przekształceń w zatrudnieniu utrudniają głębokie zmiany w układzie informacji statystycznych. Nowe potrzeby informacyjne związane z rozpoznaniem nieznanych do niedawna zjawisk spowodowały, że istniejący system zbierania i grupowania informacji nie wystarczał do wszechstronnej analizy zmian zachodzących na polskim rynku pracy. Pojawiła się potrzeba modyfikacji systemu statystyki i dostosowanie go do warunków gospodarki rynkowej. W 1991 r. zapoczątkowana została prezentacja podstawowych kategorii ekonomicznych według nowych struktur własnościowych i organizacyjnych gospodarki. Dostępne dane stanowią jednak wystarczającą podstawę do ukazania podstawowych problemów oraz kierunków zmian w dziedzinie zatrudnienia w województwie łódzkim.

2. PRACUJĄCY W GOSPODARCE NARODOWEJ W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Zmiany ustroju gospodarczego i związane z tym procesy ekonomiczne i społeczne wywierają zasadniczy wpływ na rynek pracy. Podstawowym wskaźnikiem wielkości i znaczenia rynku pracy dowolnego obszaru jest liczba zatrudnionych.

Według danych WUS w Łodzi w końcu 1992 r. w całym województwie pracowało (łącznie z pracującymi w rolnictwie indywidualnym) ponad 400

² Por. U. Sztanderska, *Bezrobocie a popyt na pracę w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1992, nr 5/6; por. też M. K a b a j, *Program przeciwdziałania bezrobociu*, IPISS, Warszawa, maj 1993.

tys. osób. W stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego nastąpiło zmniejszenie liczby pracujących o ponad 63 tys. osób, tj. blisko 14%.

Liczba pracujących (bez pracujących w rolnictwie indywidualnym) według stanu z 31 grudnia 1992 r. wynosiła 250 tys. osób. W okresie 2 lat ogólna liczba pracujących zmniejszyła się o ponad 48 tys. osób, tj. ponad 14%. Procesy te ilustrują dane tab. 1.

Tabela 1

Pracujący w województwie łódzkim według form zatrudnienia w latach 1990–1992

Stan z 31 grudnia

Wyszczególnienie	Pracujący w gospodarce narodowej					
	1990		1991		1992	
	liczba	struktura	liczba	struktura	liczba	struktura
Pracujący ogółem	338 119	100,0	292 760	100,0	290 060	100,0
w tym:						
zatrudnieni na podstawie umów o pracę	331 525	98,1	289,469	98,9	286 518	98,8
właściciele, współwłaściciele ^a i bezpłatnie pomagający członkowie rodzin	–	–	1 021	0,4	1 798	0,6
osoby wykonujące pracę nakładczą	1 498	0,4	704	0,2	268	0,1
agenci ^b	5 096	1,5	1 566	0,5	1 476	0,5

^a Z wyłączeniem wspólników spółek kapitałowych, którzy nie pracują a wnoszą jedynie kapitał.

^b Łącznie z osobami współpracującymi oraz zatrudnionymi przez agentów, ubezpieczonymi w ZUS.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Pracujący w gospodarce narodowej w podziale na formy własności, na terenie województwa łódzkiego*, Materiały WUS w Łodzi.

Wśród ogółu pracujących zdecydowanie dominowali (98,8%) pracujący na podstawie umów o pracę. Mimo że liczba pracujących w tej grupie zmniejszyła się w końcu 1992 r. w stosunku do analogicznego okresu 1990 r. o 45 tys. osób, to jednak udział wśród ogółu pracujących nie uległ istotnym zmianom.

Największe zmiany nastąpiły w grupie agentów. W okresie 2 lat rejestrujemy spadek bezwzględnych rozmiarów pracujących w tej grupie oraz zmniejszenie się udziału wśród ogółu czynnych zawodowo. Zjawisko to trudno wyjaśnić, zwłaszcza w sytuacji, gdy w grupie agentów dominują agenci handlowi i ubezpieczeniowi, a więc w obszarach silnie rozwijających się w gospodarce rynkowej.

W 1991 r. pojawiła się nowa kategoria pracujących – właściciele, współwłaściciele i bezpłatnie pomagający członkowie rodzin. W końcu 1992 r. grupa ta liczyła 1798 osób i stanowiła 0,6% ogółu pracujących. W stosunku do roku poprzedniego nastąpił znaczny, bo wynoszący blisko 780 osób wzrost tej grupy. Tempo zmian w strukturze według form zatrudnienia będzie zależeć w głównej mierze od tempa przekształceń własnościowych.

3. PRACUJĄCY WEDŁUG FORM WŁASNOŚCI

Długookresowe przekształcenia wyrażają się zmianami w strukturze i charakterze pracujących. Zmiany te są m. in. rezultatem przekształceń własnościowych w gospodarce. Prowadzą one do powstania nowych form własności i odpowiadających im nowych kategorii zatrudnieniowych.

Zjawiskiem zwracającym uwagę jest szybki wzrost liczby pracujących w sektorze prywatnym (tab. 2). W końcu 1992 r. wśród ogółu pracujących dominowali dalej pracujący w sektorze publicznym (74% ogółu pracujących), jednak w ciągu roku udział tej grupy zmniejszył się o blisko 5 punktów procentowych na rzecz sektora prywatnego.

Tabela 2

Pracujący w województwie łódzkim według form własności (poza rolnictwem indywidualnym)

Stan z 31 grudnia

Wyszczególnienie		1991 ^a	1992 ^b	1991	1992
		w liczbach bezwzględnych		w odsetkach	
1		2	3	4	5
Ogółem	o	292 760	290 060	100,0	100,0
	k	155 926	156 638	100,0	100,0
Sektor publiczny	o	231 077	214 783	78,9	74,0
	k	125 307	118 355	80,4	75,6
własność:					
skarbu państwa	o	53 513	71 805	18,3	24,8
	k	37 826	47 772	24,3	30,5
państwowych osób prawnych	o	137 893	105 988	47,1	36,5
	k	63 865	48 168	41,0	30,8
komunalna	o	37 792	35 786	12,9	12,3
	k	22 607	21 756	14,5	13,9
mieszana	o	1 879	1 204	0,6	0,4
	k	1 009	659	0,6	0,4

Tabela 2 (cd.)

1		2	3	4	5
Sektor prywatny	o	61 683	75 277	21,1	26,0
	k	30 619	38 283	19,6	24,4
własność: prywatna	o	43 912	56 822	15,0	19,6
	k	22 533	26 683	14,5	17,0
zagraniczna	o	4 297	5 092	1,5	1,8
	k	2 120	3 010	1,4	1,9
mieszana	o	13 484	13 363	4,6	4,6
	k	5 966	8 590	3,8	5,5

^a Bez osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą.

^b W jednostkach zatrudniających 6 osób i więcej.

Objaśnienia: o – ogółem; k – kobiety.

Źródło: *Zatrudni nie i wynagrodzenie w województwie łódzkim w 1992 r.*, WUS w Łodzi, Łódź, lipiec 1993.

Wśród pracujących w sektorze publicznym większość stanowili pracujący w przedsiębiorstwach państwowych. Bezwzględne rozmiary tej grupy, jak i udział wśród ogółu pracujących zmniejszyły się; wzrosła natomiast wielkość i udział pracujących w jednoosobowych spółkach skarbu państwa. Zjawiska te są wyrazem przekształceń własnościowych w gospodarce i stanowią wstępny etap na drodze prywatyzacji kapitałowej bądź to poprzez sprzedaż indywidualną, bądź poprzez udział w programie powszechnej prywatyzacji.

Pracujący w pozostałych formach własności (komunalna, mieszana) sektora publicznego stanowili blisko 13% ogółu pracujących w województwie. Wielkość tych grup uległa w ciągu roku nieznaczniemu zmniejszeniu.

W sektorze prywatnym większość stanowią osoby fizyczne, prowadzące działalność gospodarczą (19,6% ogółu pracujących). Jak zaznaczyliśmy, w ciągu roku nastąpił znaczący, bo wynoszący blisko 13 tys. osób, wzrost liczby pracujących w tej grupie.

Sektor prywatny odgrywa coraz ważniejszą rolę w procesie absorpcji siły roboczej. Rozwój, zwłaszcza drobnej przedsiębiorczości, osiągnął rozmiary porównywalne z udziałem tego sektora w krajach wysoko rozwiniętych. W 1992 r. w przedsiębiorstwach (w dużych i średnich jednostkach gospodarczych) pracowało 205,6 tys. osób, w tym 52,7% stanowili pracownicy sektora prywatnego. Pracujący w sektorze prywatnym stanowili w tym roku blisko 43% zatrudnionych w przemyśle, ok. 73% w budownictwie, ponad 35% w transporcie oraz blisko 77% w handlu³.

³ Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej w województwie łódzkim, WUS w Łodzi, Łódź, kwiecień 1993, s. 18.

Analiza danych ukazujących strukturę pracujących według form własności ujawnia jeszcze jedno interesujące zjawisko. Otóż pracujące kobiety stanowiły w końcu 1992 r. 54% ogółu pracujących w województwie. Kobiety zdecydowanie przeważały wśród pracujących w sektorze publicznym i nieznacznie wśród pracujących w sektorze prywatnym.

4. PRACOWNICY PEŁNOZATRUDNIENI W GOSPODARCE NARODOWEJ

Przechodzenie gospodarki na system rynkowy oraz trwająca recesja gospodarcza powodują zmniejszanie zatrudnienia w gospodarce. Procesy te szczególnie widoczne są w gospodarce województwa łódzkiego.

Od 1989 r. notujemy stały spadek liczby zatrudnionych. W latach 1989–1992 liczba pracowników pełnozatrudnionych zmniejszyła się o ponad 79 tys. osób, tj. o 23%. Spadek zatrudnienia dotyczył głównie sfery produkcji materialnej i wyniósł blisko 75 tys. osób, tj. ok. 30% ogółu pełnozatrudnionych w tej sferze. Zatrudnienie w sferze poza produkcją materialną zmniejszyło się w tym czasie o 4292 osoby, tj. o 4,6%. Można zatem uznać, że sektor budżetowy był sektorem stabilizacji zatrudnienia. Zmiany w rozmiarach grupy pracowników pełnozatrudnionych w województwie w latach 1989–1993 ilustruje tab. 3.

Tabela 3

Liczba pracowników pełnozatrudnionych* w województwie łódzkim według sektorów i wybranych działów gospodarki narodowej w latach 1989–1992

Sektory i działy gospodarki narodowej	Liczba zatrudnionych				Wskaźnik dynamiki 1992/1989
	1989	1990	1991	1992	
1	2	3	4	5	6
Ogółem	344 734	308 245	266 512	265 511	77,0
Sfera produkcji materialnej	250 780	218 226	177 944	175 862	70,1
Przemysł	159 024	137 620	109 661	108 442	68,2
Budownictwo	23 351	17 236	14 191	12 764	54,7
Transport	13 569	11 103	8 352	9 165	67,5
Handel	32 681	26 619	20 706	21 458	65,7
Gospodarka komunalna	11 500	12 298	11 345	9 935	86,4
Sfera poza produkcją materialną	93 945	90 019	88 568	89 653	95,4
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne	10 226	8 357	7 935	7 539	73,7

Tabela 3 (cd.)

1	2	3	4	5	6
Nauka i rozwój techniki	7 018	5 306	4 395	3 383	48,2
Oświata i wychowanie	30 667	30 154	30 065	30 036	97,9
Kultura i sztuka	4 262	3 641	3 114	2 703	63,4
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	28 391	30 957	29 289	28 565	100,6
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	1 767	1 677	1 402	1 128	63,8
Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	5 381	5 320	6 588	7 629	141,8
Finanse i ubezpieczenia	4 049	3 314	4 509	7 161	176,9

^a Bez pracowników sezonowych i zatrudnionych dorywczo.

Źródło: Informacja o zatrudnieniu w województwie łódzkim za rok 1991, Wojewódzkie Biuro Pracy w Łodzi, czerwiec 1992 oraz Pracujący w gospodarce narodowej według działów gospodarki narodowej w podziale na formy własności, Materiały WUS w Łodzi.

Zmniejszenie zatrudnienia nastąpiło we wszystkich działach sfery produkcji materialnej. W wielkościach bezwzględnych największy spadek miał miejsce w przemyśle i wyniósł ponad 50 500 osób (31,8% ogółu pełnozatrudnionych w tym dziale), następnie w handlu – odpowiednio 12 211 osób (34,3%) oraz w budownictwie – 10 587 osób (45,3%).

Jak zaznaczono spadek zatrudnienia w sferze poza produkcją materialną był nieznaczny i wyniósł 4,6% ogółu pełnozatrudnionych w tej sferze. Jednakże sytuacja w poszczególnych działach sfery budżetowej jest bardzo zróżnicowana. W wielu obszarach nastąpił spadek zatrudnienia; największy w działach: nauka i rozwój techniki (blisko 52% ogółu pełnozatrudnionych w tym dziale), kultura i sztuka (36,6%), kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek (36,2%). W takich działach, jak: oświata i wychowanie oraz ochrona zdrowia i opieka społeczna, poziom zatrudnienia nie uległ istotnym zmianom. Z kolei w działach: finanse i ubezpieczenia oraz administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości, rejestrujemy znaczny przyrost zatrudnienia, wynoszący odpowiednio 76,9% i 41,8%. Dynamiczny wzrost zatrudnienia w dziale finanse i ubezpieczenia jest w pełni uzasadniony i wynika z charakteru przebudowy ustroju gospodarczego, o tyle wątpliwości budzi wzrost zatrudnienia zwłaszcza w sferze administracji.

Spadek zatrudnienia, będący efektem procesów transformacji, recesji i początków restrukturyzacji, należy zaliczyć do zmian krótkookresowych. Obok tych zostały zapoczątkowane długookresowe przekształcenia. Do nich trzeba zaliczyć zmiany w strukturze i charakterze pracujących oraz wzrost zatrudnienia w sferze usług.

Spadek zatrudnienia w gospodarce narodowej województwa łódzkiego jest rezultatem działania wielu czynników. Głównym miejscem spadku zatrudnienia, a jednocześnie źródłem narastania bezrobocia w województwie łódzkim jest przemysł. Nie miejsce w niniejszym opracowaniu na szczegółową analizę sytuacji w tym dziale gospodarki. Tym niemniej należy zaznaczyć, że wśród przyczyn, które spowodowały i nadal powodują spadek zatrudnienia w przemyśle województwa, występuje:

- załamanie się eksportu przemysłu włókienniczego, bawełnianego, elektromaszynowego i chemicznego do krajów Europy Wschodniej, w tym przede wszystkim do krajów byłego Związku Radzieckiego;
- gwałtowne ograniczenie zapotrzebowania na wyroby przemysłu lekkiego ze strony odbiorców krajowych podległych ministerstwu obrony narodowej oraz ministerstwu spraw wewnętrznych;
- znaczne zmniejszenie zapotrzebowania na wyroby przemysłu lekkiego przez innych odbiorców krajowych.

W miejsce utraconych kontaktów z partnerami wschodnimi nie powstały większe możliwości wejścia na rynki zachodnie. Nie zawsze barierą eksportu na Zachód jest jakość wyrobów polskiego przemysłu. Często barierę stanowi cena lub praktyki importowe ewentualnego partnera.

Czynnikiem przyczyniającym się do pogarszania sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw jest dotychczasowa polityka płacowa oraz dotkliwy fiskalizm, szczególnie w odniesieniu do przedsiębiorstw państwowych. Stosowana polityka okazała się jednak skuteczna, zwłaszcza w hamowaniu procesów inflacyjnych oraz umacnianiu pozycji waluty krajowej. Utrzymywanie tych narzędzi prowadziło jednak do hamowania popytu na wyroby przemysłu krajowego oraz do ograniczania zdolności inwestycyjnych przedsiębiorstw.

Zbytнім uproszczeniem byłoby jednak upatrywanie przyczyn recesji przemysłu jedynie w programie stabilizacyjnym realizowanym przez rząd. Województwo łódzkie ma także subiektywne przyczyny regresu. Województwo łódzkie, najmniejsze obszarowo i o największym stopniu zurbanizowania, jest zdominowane przez przemysł lekki. Przemysł ten, zwłaszcza włókiennictwo było czynnikiem miastotwórczym dla Łodzi, na nie spotykana w świecie skalę. Przemysł lekki zdaniem wielu ekspertów zalicza się do tzw. przemysłów schyłkowych. Utrzymanie tego przemysłu w jego dotychczasowej roli wymaga unowocześnienia i radykalnego przekształcenia jego struktury. Wraz z restrukturyzacją tej gałęzi przemysłu nastąpić musi przekształcenie pozostałych gałęzi i dziedzin życia regionu.

W latach poprzednich procesy unowocześniania łódzkiego przemysłu lekkiego polegały w głównej mierze na rozbudowie branży dziewiarskiej i jedwabniczo-dekoracyjnej. W tkalniach i przędzalniach zmiany były powolne, ograniczone i przychodziły jakby spóźnione. Stąd modernizacja tych struktur wyprzedzona została przez nową politykę ekonomiczną. Warunkiem sprostania

konkurencji jest modernizacja procesów produkcyjnych, by w ten sposób podnieść jakość wyrobów i zwiększyć wydajność. Wprowadzony w ramach nowej polityki ekonomicznej system obciążeń fiskalnych nie pozostawia środków finansowych w przedsiębiorstwie w takim zakresie, aby mogło ono szybko się zrestrukturyzować i sprostać konkurencji związanej z wprowadzaniem gospodarki wolnorynkowej.

Zmniejszeniu rozmiarów produkcji przemysłowej w województwie towarzyszy pogarszanie się sytuacji finansowej przedsiębiorstw. Mimo pewnego ożywienia sprzedaży produkcji na przełomie 1992 i 1993 r. kondycja finansowa przedsiębiorstw jest bardzo trudna. Na ogólną liczbę 394 przedsiębiorstw przemysłowych w województwie stratę brutto odnotowało w końcu 1992 r. 214, a stratę netto 243. Najwyższe straty poniosły przedsiębiorstwa przemysłu materiałów budowlanych, skórzanego, maszynowego i włókienniczego⁴.

Mało intensywne procesy rozwojowe przemysłu łódzkiego w przeszłości oraz petryfikowanie istniejących struktur uczyniły dziś potencjał wytwórczy regionu łódzkiego nienowoczesnym i mało efektywnym, a jego barierą techniczną zdekapitalizowaną w stopniu znacznie większym niż w innych regionach kraju.

W tym stanie nie wydaje się realne, aby łódzki przemysł wydzwignął się z upadku o własnych siłach. Interwencjonizm państwowy i kompleksowa restrukturyzacja jest niezbędna. Powinny one jednak mieć swoją podstawę w bardzo wnikliwej i wieloaspektowej analizie obecnych i potencjalnych możliwości tego przemysłu⁵.

5. ZATRUDNIENI W NIEPEŁNYM WYMIARZE

Charakterystyczną cechą zatrudnienia w Polsce jest zdecydowana dominacja pełnozatrudnionych wśród ogółu pracujących. W województwie łódzkim udział ten przekracza 90% i rośnie z 90,8% w 1990 r. do 93,5% w 1992 r. (tab. 4). Ujmowani w grupie pełnozatrudnionych pracownicy sezonowi i zatrudnieni dorywczo stanowili zaledwie 0,6% całej populacji w 1992 r. Z kolei pracownicy niepełnozatrudnieni w głównym miejscu pracy stanowili w tym czasie zaledwie 6,5% zatrudnionych ogółem; dodatkowo udział tej grupy systematycznie się zmniejsza.

⁴ *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Łodzi w 1992 i w I kwartale 1993 r.*, Łódź, maj 1993, s. 28–29.

⁵ Por. M. Belka i in., *Stan i perspektywy przemysłu tekstylnego w regionie łódzkim*, „Gospodarka Narodowa” 1993, nr 2.

Pracownicy pełnozatrudnieni i niepełnozatrudnieni w województwie łódzkim w latach 1990–1992

Lata	Zatrudnieni (bez uczniów)					
	ogółem (3 + 6)	pełnozatrudnieni		niepełnozatrudnieni		
		łącznie z sezonowy- mi i za- trudnionymi dorywczo	w tym: sezonowi i zatrudnieni dorywczo	razem	w tym: w głównym miejscu	w tym: emeryci i renciści
1	2	3	4	5	6	7
w liczbach						
1990	331 525	301 116	1 108	38 553	26 275	.
1991	289 469	267 876	1 364	32 347	21 593	17 305
1992	285 764	267 156	1 641	28 363	18 608	14 101
w odsetkach						
1990	100,0	90,8	0,3	11,6	7,9	.
1991	100,0	92,5	0,5	11,2	7,5	6,0
1992	100,0	93,5	0,6	9,9	6,5	4,9

Źródło: Jak do tab. 1.

W Polsce zatrudnienie w niepełnym wymiarze dotyczy niemal wyłącznie emerytów i rencistów, których zmuszają do tego świadczenia oraz przepisy ZUS uniemożliwiające pobieranie wynagrodzenia ponad określony poziom średniej płacy krajowej. W województwie łódzkim w końcu 1992 r. pracowało ponad 14 tys. emerytów i rencistów; stanowili oni blisko 50% ogółu niepełnozatrudnionych i zaledwie 4,9% ogółu zatrudnionych w gospodarce.

W wielu krajach Europy Zachodniej w niepełnym wymiarze pracuje przede wszystkim młodzież (często ucząca się i studiująca), pracownicy starsi w okresie przedemerytalnym, a także, choć z pewnym ograniczeniem, bezrobotni pobierający zasiłek. Wzrost zatrudnienia w niepełnym wymiarze następował jako rezultat poszukiwania takich form zatrudnienia, które z jednej strony pozwalały na pełniejsze wykorzystanie potencjału produkcyjnego, a więc maszyn i urządzeń, a jednocześnie umożliwiły zatrudnienie większej liczby pracowników na tych samych stanowiskach. Rozwinęły się różnorodne formy zatrudnienia, np. praca przez 2–3 dni w tygodniu, 2 tygodnie w miesiącu, kilkanaście godzin tygodniowo. Systemy te są szeroko stosowane, zwłaszcza w handlu i usługach, gdzie pracuje znaczny odsetek niepełnozatrudnionych.

Wraz z wprowadzeniem zasad gospodarki rynkowej i prywatyzacji w Polsce zaobserwować można wydłużanie czasu pracy placówek handlowych

i usługowych. Odbywa się to jednak z reguły poprzez wydłużanie czasu pracy stałego personelu, a nie zatrudnianie dodatkowych pracowników. Dla przykładu pracownicy niepełnozatrudnieni w głównym miejscu pracy w handlu stanowili w końcu 1992 r. zaledwie 7,5% ogółu zatrudnionych w tym dziale w województwie; zaś niepełnozatrudnieni ogółem stanowili w tym czasie 9,2% ogółu pracujących w handlu.

Niechęć pracodawców do zatrudniania personelu w niepełnym wymiarze związana jest z odpowiedzialnością materialną oraz ubezpieczeniem w ZUS. Wprowadzenie regulacji prawnych, które zachęcałyby pracodawców do zatrudniania w niepełnym wymiarze czasu, może być ważnym instrumentem wzrostu zatrudnienia bez podnoszenia kosztów pracy.

6. SEKTOROWA STRUKTURA ZATRUDNIENIA

Jednym z najbardziej widocznych przejawów zmian w strukturze zatrudnienia jest wzrost udziału pracujących w usługach. Cechą charakterystyczną struktury zatrudnienia w Polsce do 1990 r. był niski udział pracujących w działach usługowych, a jednocześnie wysoki udział zatrudnionych w przemyśle. W 1980 r. zatrudnieni w działach usługowych stanowili nieco powyżej 36% ogółu zatrudnionych w województwie (tab. 5). W krajach Europy zachodniej analogiczny wskaźnik przekraczał w tym czasie 50%, a sporadycznie nawet 60%. Porównanie tych wielkości wskazuje na skalę opóźnień, jak i możliwości wzrostu zatrudnienia.

Tabela 5

Struktura zatrudnienia w województwie łódzkim
według sektorów zatrudnienia

Wyszczególnienie	Struktura zatrudnienia w %				
	1980	1989	1990	1991	1992
Ogółem:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:					
przemysł	51,8	46,1	41,8	39,7	39,5
budownictwo	8,0	6,8	5,7	5,3	4,8
rolnictwo i leśnictwo	1,6	1,1	1,2	1,1	0,9
działy usługowe	36,3	44,0	48,6	49,9	50,2
pozostałe działy (łącznie, pozostałe gałęzie produkcji materialnej, organizacje polityczne i in.)	2,3	2,0	2,7	4,0	4,6

Źródło: Jak do tab. 3; opracowanie i wyliczenia własne.

Dane zawarte w tab 5 informują, iż realizowany program przebudowy gospodarki wywołuje głębokie zmiany w sektorowej strukturze zatrudnienia. Cechy charakterystyczne owych zmian to: z jednej strony spadek udziału zatrudnionych w przemyśle (z 51,8% ogółu zatrudnionych w województwie w 1980 r. do 39,5% w 1992 r.), z drugiej – wzrost zatrudnienia w działach usługowych (z 36,3% w 1980 r. do 50,2% w 1992 r.). Należy jednak zaznaczyć, że zmiany te są głównie rezultatem zmniejszenia globalnych rozmiarów zatrudnienia w przemyśle, a nie wynikiem przemieszczeń zatrudnionych. Pracownicy zwolnieni z przemysłu w zdecydowanej większości zasilali do tej pory szeregi bezrobotnych.

Sfera usług charakteryzuje się mniejszą kapitałochłonnością w porównaniu z innymi działami. Usługi opierają się w znacznym stopniu na pracy, mało podatnej na mechanizację i automatyzację. Cechy te są niezmiernie istotne w warunkach dużej podaży siły roboczej oraz niedoboru środków kapitałowych. Istotny jest również wpływ rozwoju usług na poprawę jakości życia.

Granice rozwoju usług stanowi popyt na nie. Ten z kolei zależy od dochodów ludności, a zwłaszcza płac realnych oraz kierunków redystrybucji środków za pośrednictwem budżetu państwa. W warunkach ograniczonych możliwości państwa w zakresie finansowego wspierania rozwoju usług konieczne jest promowanie rozwoju tego sektora tak poprzez promowanie samozatrudnienia, jak i rozwój usług na poziomie lokalnym, zarówno w sferze materialnej jak i niematerialnej.

7. POZIOM WYKSZTAŁCENIA ZATRUDNIONYCH

Ważnym elementem struktury zatrudnienia jest poziom wykształcenia pracujących. Należy zaznaczyć, że rejestrowane obecnie zmiany w tym zakresie nie są rezultatem procesów przebudowy gospodarki; są one rezultatem decyzji edukacyjnych z lat poprzednich.

Dane zawarte w tab. 6 potwierdzają – utrzymujące się od 1980 r. – pozytywne zmiany w strukturze zatrudnienia według poziomu wykształcenia. Wyrażają się one we wzroście udziału zatrudnionych z wykształceniem ponadpodstawowym. Najbardziej widoczny jest wzrost udziału pracujących z wykształceniem wyższym oraz średnim zawodowym. Zmalał natomiast udział z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym. Spadek udziału tej grupy potęgowany był w ostatnich latach przez narastające bezrobocie, wyższe wśród osób bez kwalifikacji zawodowych.

Nadal utrzymują się duże różnice w strukturze zatrudnienia według poziomu wykształcenia między sferą produkcji materialnej oraz sferą poza

Tabela 6

Struktura zatrudnienia w województwie łódzkim według
poziomu wykształcenia w latach 1980–1991
Stan z 31 grudnia

Wyszczególnienie	Lata		
	1980	1990	1991
Ogółem	100,0	100,0	100,0
w tym z wykształceniem:			
wyższym	9,8	13,3	14,8
średnim zawodowym	20,0	25,8	26,6
średnim ogólnokształcącym	7,0	7,9	8,1
zasadniczym zawodowym	18,3	23,1	23,1
podstawowym i niepełnym podsta- wowym	45,7	29,9	27,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Informacje o zatrudnieniu w województwie łódzkim za rok 1991*, Wojewódzkie Biuro Pracy w Łodzi, Łódź, czerwiec 1992.

produkcją materialną. W końcu 1991 r. udział zatrudnionych w gospodarce województwa z wykształceniem wyższym wynosił 14,8%, zaś z wykształceniem średnim zawodowym i średnim ogólnokształcącym 34,7% ogółu zatrudnionych. W tym czasie odpowiednie wielkości dla sfery produkcji materialnej wynosiły 7% i 30,6%, zaś dla sfery poza produkcją materialną 30,7% i 42,9%⁶. Wzrost poziomu wykształcenia obywateli jest w wielu krajach nie tylko elementem konsumpcji indywidualnej („sposobem na życie”), ale ważnym instrumentem ograniczania bezrobocia. Rozwój oświaty zapewniający solidne wykształcenie, możliwość ustawicznego doksztalcania się oraz szybkiego przekwalifikowywania się na wypadek utraty pracy i konieczności podjęcia nowego zawodu jest jednym z głównych sposobów redukcji bezrobocia.

* * *

Podjęte w niniejszym opracowaniu zagadnienia dalece nie wyczerpują tematu, ukazują jednak złożoność i wielowątkowość problematyki zatrudnieniowej. Dowodzą również, że władza gospodarcza nie może uchylać się od prowadzenia świadomej polityki pełnego zatrudnienia, minimalizującej skutki nadmiernych wahań na rynku pracy. Polityka taka obejmować musi wszelkie środki i działania państwa w sferze regulowania popytu i podaży siły roboczej.

⁶ Por. *Informacja o zatrudnieniu w województwie łódzkim za rok 1991*, Wojewódzkie Biuro Pracy w Łodzi, Łódź, czerwiec 1992.

*Mikołaj Lisiecki***CHANGES IN STRUCTURE OF EMPLOYMENT
IN ADMINISTRATIVE PROVINCE OF ŁÓDŹ (1990-1992)**

The reforms of socio-political system taking place in Poland exert a strong influence on changes in the sphere of employment. This paper discusses the main problems and changes in employment in the Administrative Province of Łódź. It shows the main factors of transformations, and analyzes changes in the number and structure of employees according to sectors and branches. Against this background, there are shown characteristics of economically active persons according to forms of ownership, forms of employment, and level of education. The author points at changes of a short-term nature and emerging trends of long-term changes. Characteristic features of these changes include reduction of employment in all sectors of material production and a growing number of persons employed in services. There is also pointed out a rapid growth of employment in the private sector.